

NÂDİDE AHMED EFENDİ'NİN ŞERH-İ TUHFE-Yİ ŞÂHİDİ'Sİ*

Serap SOYÇEKİÇ**

ÖZET

Klâsik Türk Edebiyatı sahasında manzum sözlükler, son yıllarda üzerinde yapılan çalışmalarla dikkat çekmektedir. Saha açısından, bu sözlükleri Türkçe-Arapça, Türkçe-Farsça ve Türkçe-Arapça-Farsça olmak üzere üç ana başlık altında inceleyebiliriz. Yazıldıkları dönemde özellikle sıbyân mekteplerinde okutulan manzum sözlükler, ezber yoluyla Türkçe kelimelerin Arapça ve Farsça karşılıklarını, bazı gramer kaidelerini ve vezinleri öğretmek maksadıyla kaleme alınmış eserlerdir. Manzum sözlüklere daha sonraki dönemlerde, bahirleri ve vezinleri hakkında daha geniş bilgi vermek, aruz vezni ve basit gramer kurallarını öğretmek ve kullanımdan düşmüş kelimeleri yeniden canlandırmak gibi amaçlarla şerhler de yazılmıştır. Bu çalışma çerçevesinde, ana hatlarıyla tanıtmaya çalışacağımız eser, Tuhfe-yi Şâhidî şerhlerinden biri olan ve Nâdide Ahmed Efendi'ye ait "Şerh-i Tuhf-yi Şâhidî"dir.

Anahtar Kelimeler: Manzum sözlük, manzum sözlük şerhleri, Nâdide Ahmed Efendi, Şerh-i Tuhfe-yi Şâhidî.

*Makalede esas alınan imlâ için bkz. Atabey Kılıç, "Aruz İmlâsı Üzerine Notlar, *Turkish Studies Volume 3/6 Fall 2008*, s. 471-487 ; Ümit Tokatlı, "Arap Harfli Türk Metinlerinde Hemzeye Dair Notlar, *Turkish Studies Volume 3/6 Fall 2008*, s. 601-611.

** Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi, serapsoycekic@gmail.com

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

NÂDÎDE AHMED EFENDI'S ŞERH-I TUHFE-Yİ ŞÂHİDÎ**ABSTRACT**

Nowadays, studies on verse dictionaries are attracting attention in the Classical Turkish Literature. We can study them in three headlines as Turkish-Arabic, Turkish-Persian and Turkish-Arabic-Persian. Verse dictionaries were used as a text book for teaching new Arabic and Persian words, prosody and usage of them in primary schools. After these dictionaries were written commentaries for them to teach prosody and grammar and to explain their words to primary school students. In this study we will try to give information about of verse dictionary commentary which was written by Nâdîde Ahmed Efendi, "Şerh-i Tuhfe-yi Şâhidî".

Key Words : verse dictionary, verse dictionary commentaries, Nâdîde Ahmed Efendi, Şerh-i Tuhfe-yi Şâhidî.

Edebiyat, sözlükbilimi ve çocuk edebiyatı açısından önem arz eden manzum sözlükler son zamanlarda üzerinde yapılan çalışmalarla dikkat çeken alanlardan biridir. Çeşitli dillerde yazılmış olmakla birlikte, saha açısından iki dilli ve üç dilli olmak üzere tasnif edilen manzum sözlüklerin Türkçe-Arapça, Türkçe-Farsça ve Türkçe-Arapça-Farsça olanlarını görmekteyiz.

Manzum sözlükler, malûm olduğu üzere, temelde dil öğretmek üzere kaleme alınmış eserlerdir. Manzum sözlüklerle sıbyân mektebi seviyesindeki çocuklara ve eğitime yeni başlayanlara vezin ve ritim tekrarlarından istifade edilerek, ezber yoluyla Türkçe kelimelerin Arapça ve Farsça karşılıkları ve bir kısım gramer kurallarının öğretilmesi hedeflenmiştir. Kültür, edebiyat ve aruzla ilgili bilgiler ihtiva etmeleri açısından önem taşıyan manzum sözlükler bu yolla, şiire ve şairliğe meyilli olanların bu kabiliyetlerini ortaya çıkarıp geliştirme amacını da gütmektedir. Müelliflerinin beyanına göre

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

manzum sözlükler, özellikle küçük yaştaki çocukların kelime hazinelerini zenginleştirmeyi amaçlayan ve lügat ilmi yoluyla kişilerin daha zeki olmalarını sağlayan eserlerdir (Kılıç 2007c: 253).

Beyit sayıları büyük oranda farklılık gösteren manzum sözlüklerin, 100 beyitten başlayıp 1300 beyite kadar ulaşanlarına rastlanmaktadır. Tertip hususiyeti olarak genellikle mesnevî nazım şekliyle yazılmış bir dîbâcenin ardından sözlük bölümü ve nihayet yine mesnevî şeklinde yazılmış bir hâtîme ile sona erdiklerini gördüğümüz manzum sözlüklerin giriş kısmında besmele, hamdele ve salveleden sonra, eserin telif sebebinin anlatıldığı bölüm yer alır (Kılıç 2007a: 230).

Manzum sözlükler, Anadolu sahasında yazılmış ilk Farsça-Türkçe sözlük olarak bilinen ve Hüsâm bin Hüseyin El-Konevî tarafından telif edilen *Tuhfe-yi Hüsâm* ile 14. yüzyılda başlayıp 1924'e, yani *Tuhfe-yi Remzî*'nin yazıldığı tarihe kadar klâsik tarz dil öğretiminde ders kitabı olarak okutulmuştur. (Öz 1999; İmamoğlu 2006). Ayrıca manzum sözlüklere; bahirleri ve vezinleri hakkında daha geniş bilgi vermek, kelimelerin hareke kayıtlarını ve Türkçe karşılıklarını daha ayrıntılı aktarmak, okuyanlara aruz veznini, basit gramer kurallarını ve vezinlerin taktîlerini öğretmek gibi amaçlarla şerhler de yazılmıştır. (Gümüş 2007: 426). Yakın zamana kadar manzum sözlük şerhleriyle ilgili bir çalışma söz konusu değilken, Atabey Kılıç tarafından, Sübha-yı Sıbyân'a yazılmış bir şerh olan "*Hediyyetü'l-İhvân*" isimli eseri tanıtan bir tebliğ yayınlanmıştır (Kılıç 2005). 2007 yılında eserin metnini de yayınlayan Kılıç, bu çalışma ile Klâsik Türk Edebiyatı sahasında ilk defa bir manzum sözlük şerhi metnini ortaya koymuştur (Kılıç 2007d).

Anadolu sahasında yazılmış Türkçe-Farsça manzum sözlüklerden en meşhuru; hem nüsha sayısının fazlalığı hem de kendisine yazılan şerhler bakımından ilk sırada yer alan *Tuhfe-yi Şâhidî* dir. Tertip ve kelime kadrosundaki zenginlik sebebiyle pek çok manzum sözlüğe örnek teşkil eden bu esere şerhler de yapılmıştır. Bu şerhler arasında öne çıkanların Sûdî-yi Bosnavî'nin *Şerh-i Tuhfe-yi Şâhidî* si, Abdülkâdir b. Ömer-i Bağdâdî'nin *Şerh-i Tuhfe-yi Şâhidî* si, Abdurrahmân b. Abdullâh-ı Kuddûsî'nin *Tuhfetü'l-Mülûk* 1, Nâdîde Ahmed Hâfîz'ın *Şerh-i Tuhfe-yi Şâhidî* si ve Pîrî Paşa-zâde Mehmed Cemâlî'nin *Tuhfe-yi Mîr*'i olduğu görülmektedir. Söz

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

konusu şerhler arasında ise yalnızca *Tuhfe-yi Mîr* ile ilgili bir çalışma yapılmıştır (Gümüş 2006; Kılıç 2007b: 237).

Muğlalı İbrâhîm Şâhidî Dede (öl. 1550) tarafından H.921/M.1514'te kaleme alınan *Tuhfe-yi Şâhidî*, *Tuhfe-yi Hüsâm'a* nazire olarak yazılmış Türkçe-Farsça manzum bir sözlüktür. 61 beyitlik besmele, hamdele, salvele ve sebab-i telif ile başlayan eserin bundan sonra gelen asıl sözlük kısmı 451 beyittir. Bu kısımdaki kelime sayısı ise 1400 civarındadır (Kılıç 2007g: 516).

Bu çalışma çerçevesinde ana hatlarıyla tanıtmaya çalışacağımız eser, yine *Tuhfe-yi Şâhidî* şerhlerinden biri olan ve Nâdîde Ahmed Efendi'ye ait *Şerh-i Tuhfe-yi Şâhidî*'dir. 22 Receb 1176/6 Şubat 1763 tarihini taşıyan eserin şârihi İstanbulludur ve adının Hâfız Ahmed, lakabının ise Nâdîde olduğu belirtilmektedir.¹

Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi'nde iki², Süleymaniye Kütüphanesi³, Millî Kütüphane⁴ ve Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde⁵ birer adet olmak üzere eserin Türkiye kütüphanelerinde toplam 5 nüshası mevcuttur.⁶

Şerhin başlangıcında klâsik eser tertibinde gördüğümüz tablo üzere besmeleden sonra; hamdele⁷, salvele⁸ ve sebab-i telif⁹

¹“temme biḥaṭṭi eş-şâriḥü'l-fakîr Hâfız Ahmed el-mulakḳab biNâdîde el-mutavaṭṭin maḥrûsatu'l-İslâmbol ğafere zunûbehu ve setera 'uyûbehu âmin yâ Mu'în” Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi, 3148: 151a.

²Nâdîde Ahmed, *Şerh-i Tuhfe-yi Şâhidî*, Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi nu: 3146; Nâdîde Ahmed, *Şerh-i Şâhidî*, Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi, nu: 3148.

³Ahmed Nâdîde, *Şerhu Şâhidî*, Süleymaniye Kütüphanesi, Lala İsmail Kitaplığı nu: 659.

⁴Nâdîde Ahmed, *Şerh-i Tuhfe-yi Şâhidî*, Millî Kütüphane, nu: 3059.

⁵Hâfız Ahmed Nâdîde, *Şerh-i Şâhidî*, Topkapı Sarayı Müzesi, nu: B. 391.

⁶Bu çalışmada Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi 3146 numarada kayıtlı olan nüsha ele alınacaktır.

⁷“Yâ sāmi'e'd-du'ā' yâ vâsi'a'l-'atā' iḥsānen ve tevfiḳen kerimā sezāvār-ı ni'amiñ ḥamd ü şenā nāmutaşavver ve ol maḳām-ı âsitāneye 'urücdan 'aciz emr-i muḳarrerdür fe'l-emru kullehu ileyke ve illâ kücā mā ve kücā ān cāh-ı bālā te'ālallāhu te'ālallāhu te'ālā ki beryek dem zeden şükrî güzārîm 'alā enne't-tena'umi ḳad tevālî[1b]

⁸Allāhümme 'afven ve in'āmen 'alā vâsiṭi eşrefü'n-ni'ami şalāten ve selāmen ve 'alā ālihi ve aşḫābihi'n-nücebā'i ve men iḳtefā āşārihim mine'l-'ulemā'i ve'l-üdebā'i mā nebbete tünbite fi'l-arzi evşebbetecnemü's-semā'[1b]

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

kısımları bulunur. Mukaddimede yer alan bilgilere göre, bir gece muhasebeci Ahmed Efendi'nin oğlu Ebû Bekir Efendi'nin meclisinde bir Farsça müzakeresi sırasında Şâhidî manzumesi ele alınmıştır. Kesriyevî lakabıyla tanınan Ahmed Efendi, oğlu Ebû Bekir için müelliften, bazı konularda açıklanmaya muhtaç olduğu dile getirilen eserin şerhini yazmasını talep etmiştir.

Eserin giriş kısmını oluşturan bu bölümlerin devamında Tuhfe-yi Şâhidî'de kullanılan vezin ve bahirler izah edilmeye çalışılmış ve bu bâbda 8 vezin ile tavîl, medîd, basît, vafîr, kâmil, hezec, remel, recez, serî, münserih, hafif, muzârî, müktezab, müctes ve mütekârib bahirlerine ek olarak mütedârik, garîb, karîb ve müşâkil olmak üzere 19 bahir hakkında tafsilatlı izahlarda bulunulmuştur:

*“evvelâ ma'lûm ola ki manzûme-yi Şâhidî buhûr-ı muhtelif
üzere nazm olunup ve eşnâ-yı nazmında zihâf-ı keşîre cereyân itmegin
fenn ü 'arûzdan icmâl üzere bir muqaddem takdîm olunmaksız Şâhidî
merâm-ı vefk-ı dil-h'âh üzre cilveger olmaz binâberîn bir miqdâr itnâb
ile iftâh olunmağ taşmîm olundı ve billâhi't-tevfîk muqaddime nakş-ı
şâhîfe-yi hâtır ola ki mi'yâr-ı evzân-ı şî'r olan uşûl-ı efâ'il lafzen
sekizdür*

⁹ ve ba'dehu sebeb-i tesvîd-i şâhâyif-i nâfî'a oldur ki bir şeb-i hüceste-âşârda me'âbü'l-emâşil muhibbü'l-efâzil cezilü's-şecâyâ cemilü's-şemâyil mefâz-ı füyûz-ı 'avârif-i Rabbâniye zîver-efzâ-yı şadr-ı muhâsebe-yi devlet-i âl-i 'Osmâniyye cenâb-ı mehâmid-iktisâb Ahmed Efendi Eş-Şehir biKesriyevî e'azzallâhu te'âlâ ve ebkâhu erkâhu ilâmâyetemnâhu hazretlerinin necm-i es'ad mahdûm-ı emcedleri Ebû Bekir Efendi nebbetallâhu nebâten hasenen ki ser-levha-yı bûdüvv-i emr-i rumûzü'l-veled sırrı ebîhi ile ârâste ve mafla'-ı dîvânçe-yi en-nâsiyyü'l-beniyyü'b-[2a]nü'l-beniyye ile pîrâstedür ve ol zât-ı ferruh-şifâtın meclis-i le'tâyif-perverlerinde zebân-ı Fârsî müzâkeresi eşnâsında manzûme-yi Şâhidî şekkerallâhu te'âlâ sa'yı nâzımihâ bu bâbda bir şâhid-i şîrîn-edâ olup lâkin ba'z-ı mevâzî'ı halle muhtâc olmağla taşrîh-i zabt-ı mebânî ve tavzî'-i rabt-ı me'ânî iderek her lafz-ı Fârsiden birer lafz-ı 'Arabî ile ta'bîri müstemil bir şerhi olınsa bâ'is-i inşirâh-ı şadr nâzır u bâdî-yi neşât-hâtır olurıdı ve bu zıkr-ı terğîb bi'l-ittifâk bu zâ-yı hoş-mâl taşvîb olundugundan mâ'adâ ol zât-ı kerîmü's-şiyem hazretleri bu hıdmeti fakîrden iltimâs buyurmalarıyla inbisât-ı te'emmüle va'd u incâz idüp bitevfîkîllâhi te'âlâ bervefîk-i maflûb ba'de'l-itmâm ol mahdûm-ı vâlâ-nejâdîñ bezm-i pākîze-nizâmlarına ithâf olındı...”

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

<i>Fe'ülün</i>	<i>Fā'ilün</i>	<i>Mefā'ilün</i>	<i>Fā'ilātün</i>
<i>Müstef'ilün</i>	<i>Müfā'aletün</i>	<i>Mütefā'ilün</i>	<i>Mef'ülât</i>

tenbîh evvel ve *şānî humāsî bâkîleri subā'idür* ve bu *ķā'ide-yi şerîfe ma'lûm* ola ki *uşûl-i mezkûr üzre beş şeyden terekkeb ider* *sebeb-i ĥaffî ki bir müteĥarrîk ba'dehu bir sâkindür **ķum** gibi sebeb-i şakîl ki iki müteĥarrîkdür **leke** gibi veted-i mecmû' ki iki müteĥarrîk ba'dehumâ bir sâkindür **leküm** gibi veted-i mefrûķ ki iki müteĥarrîk aralarında bir sâkindür **ķâl** gibi fâşıla-yı şugrâ ki üç müteĥarrîk ba'dehu bir sâkindür **belekâ** gibi ve bunda bir nev' daĥı vardır ki aña fâşıla-yı kübrâ dirler ve ol dört müteĥarrîk ba'dehu bir sâkinden 'ibâretdür **belegaküm** gibi lâkin uşûl-i mezkûrda vâķı' olmaz niteki uşûl-i mezkûreden imrâr-ı nazar olunduķda ma'lûm olur şöyle ki **fe'ülün** bir veted-i mecmû'-ı muķaddem ve bir sebeb-i ĥaffî-i mu'aĥĥardan mürekkebdür **fā'ilün** bunuñ 'aksi üzredür **mefā'ilün** bir veted-i mecmû'-ı muķaddem ve iki sebeb-i ĥaffî-i mu'aĥĥardan mürekkebdür **müstef'ilün** bunuñ 'aksi üzredür **fā'ilātün** iki sebeb-i ĥaffî arasında bir veted-i mecmû'dan mürekkebdür **mefā'aletün** bir veted-i mecmû'-ı muķaddem ba'dehu bir fâşıla-yı şugrâdan mürekkebdür **mütefā'ilün** bunuñ 'aksi üzredür **mef'ülât** iki sebeb-i ĥaffîden soñra bir veted-i mefrûķdan mürekkebdür çok kerre fâşıla-yı şugrâ daĥı bir sebeb-i şakîl ile bir sebeb-i ĥaffîden mürekkebdür dirler bu şüretde eczâ-yı aşliyye dört olur ve efā'il-i mezkûre bu zıkr olunan eczâdan terekkebb itdiği gibi fenn-i 'arûzda i'tibâr olunan buĥûr daĥı efā'il-i mezkûreden terekkeb ider ve buĥûr-ı mu'tebere Ĥazret-i İmâm Ĥalîl bin Aĥmed re'y-i şerîfleri üzre on beş baĥrdur elķâbları bunlardur*

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009

<i>ṭavīl</i>	<i>medīd</i>	<i>basīṭ</i>	<i>vāfir</i>	<i>kāmil</i>	<i>hezec</i>
<i>remel</i>	<i>recez</i>	<i>seri^c</i>	<i>münserih</i>	<i>ḥaffif</i>	<i>muzāri^c</i>
	<i>muḫtaṣab</i>	<i>müctes</i>	<i>Müteḫārib</i>		

İmām Aḥfeş Ḥazretleri bir baḥr daḥı i'tibār ve buḥūr-ı mezkūreye ilḥāk idüp baḥr-ı mütedārik tesmiye itmışdür ve ba'z-ı erbāb-ı Fūrs bunlara üç baḥr daḥı ilḥāk itmışlerdür ğarīb ḳarīb müşākil pes bu mecmū^c-ı buḥūr 'ale'l-iḥtilāfi'l-i'tibār on toḳuz baḥr oldı

- *Ṭavīl fe'ülün mefā'ilün fe'ülün mefā'ilünden [terekküb] ider iki kerre böyle olduḳda baḥr-ı ṭavīlden bir beyt olur*
- *Medīd fā'ilātün fā'ilün fā'ilātün fā'ilünden [terekküb] ider iki kerre böyle olduḳda baḥr-ı medīdden bir beyt olur*
- *Vāfir müfā'aletün müfā'aletün müfā'aletün müfā'aletünden [terekküb] ider iki kerre böyle olduḳda baḥr-i vāfirde bir beyt olur*
- *Basīṭ müstef'ilün fā'ilün müstef'ilün fā'ilün fā'ilünden [terekküb] ider iki kerre böyle olduḳda baḥr-i basīṭden bir beyt olur*
- *Kāmil mütefā'ilün mütefā'ilün mütefā'ilün mütefā'ilünden [terekküb] ider iki kerre böyle olduḳda baḥr-i kāmilden bir beyt olur*
- *Hezec mefā'ilün mefā'ilün mefā'ilün mefā'ilünden [terekküb] ider iki kerre böyle olduḳda baḥr-i hezceden bir beyt olur*
- *Recez müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilünden [terekküb] ider iki kerre böyle olduḳda baḥr-i recezden bir beyt olur*
- *Remel fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātünden [terekküb] ider iki kerre böyle olduḳda baḥr-i remelden bir beyt olur*
- *Seri^c müstef'ilün müstef'ilün mef'ülātın [terekküb] ider iki kerre böyle olduḳda baḥr-i seri^cden bir beyt olur*

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

- *Münserih müstef'ilün mef'ulât müstef'ilün müstef'ilünden [terekküb] ider iki kerre böyle olduğda baħr-ı münserihden bir beyt olur*
- *Ĥafif fâ'ilâtün tefa'lün fâ'ilâtün fâ'ilâtünden [terekküb] ider iki kerre böyle olduğda baħr-ı ĥaffiden bir beyt olur*
- *Muzâri' mefâ'ilün fâ'ilât mefâ'ilün mefâ'ilünden [terekküb] ider iki kerre böyle olduğda muzâri'den bir beyt olur*
- *Muĥtażab mef'ulât müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilünden [terekküb] ider iki kerre böyle olduğda baħr-ı muĥtażabdan bir beyt olur*
- *Mücteş müfte'ilün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtünden [terekküb] ider iki kerre böyle olduğda baħr-ı mücteşden bir beyt olur*
- *Müteĥârib fe'ülün fe'ülün fe'ülün fe'ülün fe'ülünden [terekküb] ider iki kerre böyle olduğda baħr-ı müteĥâribden bir beyt olur bunda ittifâkıyye olan buĥûr tamâm oldı*
- *Mütedârik fâ'ilün fâ'ilün fâ'ilün fâ'ilün fâ'ilünden [terekküb] ider iki kerre böyle olduğda baħr-ı mütedârikden bir beyt olur*
- *Ġarib fâ'ilâtün fâ'ilâtün müstef'ilün müstef'ilünden [terekküb] ider iki kerre böyle olduğda baħr-ı ġaribden bir beyt olur*
- *Ķarib mefâ'ilün mefâ'ilün fâ'ilâtün fâ'ilâtünden [terekküb] ider iki kerre böyle olduğda baħr-ı Ķaribden bir beyt olur*
- *Müşâkil fâ'ilâtün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilünden [terekküb] ider iki kerre böyle olduğda baħr-ı müşâkilden bir beyt olur..."¹⁰*

Aruz, şiir ve inşâ ilminden ayrıntılı olarak bahsedilen bu giriş kısmının ardından Tuhfe-yi Şâhidî'nin beyit beyit şerhi gelmektedir. Şârih, asıl amacının “mübtedî” olanların istifadesi olduğunu ve “fużalâ”nın bu şerhlere ihtiyacı olmadığını belirtmiştir.¹¹

¹⁰ Nâdide Ahmed Efendi *a.g.e.*, vr. 2a- 4a.

¹¹“... **Ĥâlik** ĥalaĥadan ism-i fâ'ildür iĥtirâ'-ı eşyâya muĥtaşş dimekdür ki Türkide bu ma'nâdan Yaradıcı ile ta'bîr iderler **tenbih** ma'lûm ola ki bu şerhimizde böyle çok vâzih şeyler beyân olunmak faĥriñ mülâĥazasına göre münâsib görilmişdür tâ ki mübtedî olanlar istifâde ideler fużalânñ bizüm şerhlerimize iĥtiyâcları

Günümüze kadar etkisini sürdürmüş ve saygı ile karşılanabilecek bir dil, mantık ve bilgi zeminine oturtulmuş olan geleneksel şerhlere bakıldığında filolojik yaklaşımların ağır bastığı görülür. Bu tarz şerhlerde öncelikle metni veren şârih, daha sonra kelimeleri ve kavramları, çoğu zaman dil bilgisi ağırlıklı olarak açıklar ve metnin anlam dünyasını ortaya çıkarmaya çalışır (Kortantamer 1993: 57). Bazı şerhler neredeyse tercüme veya aktarma gibi karşımıza çıkarken, kimilerinde doyurucu malumatla karşılaşırız (Kılıç 2007f: 411). Nâdîde Ahmed Efendi'nin ise eserin tam manasıyla anlaşılması için neredeyse her kelimeyi ayrıntılı bir şekilde izah yoluna gittiğini; aruz ve bilhassa gramer hususlarında hayli bilgi verdiğini görmekteyiz.

Şârih, *fâ'ide*, *kā'ide* ve *tenbîh* başlıkları altında gramer ile ilgili izahlarda bulunmuş ve kelime açıklamalarında başta Şeyh Sâdî, Hâfız ve Mevlânâ olmak üzere çoğu yerde Farsça kıt'a, beyit veya mısralarla örneklendirme yoluna gitmiştir:

“... **‘āşıkān** ‘āşık lafz-ı ‘Arabîdür ‘ışıldan ism-i fâ’ildir ‘ışık kesr-i ‘ayn ve sükûn-ı şîn ile ifrâṭ üzre muḥabbete dirler men zāka ‘arefe ve men lemyezuk lemya’ruf¹² pes beyânında taṭvîl-i kelâmiñ fâ’idesi yokdur elif ve nûn edât-ı cem’dür **kā’ide** Fârsîde cānluya delâlet iden esmāniñ cem’inde ṭarîḳ budur ismiñ āḫırına böyle elif ve nûn ilḫāk ideler merdümān ve zenān dirler kezâlik esbe de esbān ve üştürē de üştürān dirler ve gāh olur ki cānlu olmayan ba’z-ı eşyāya daḫı bu gūne ilḫāk olunur netekim dıraḫtiñ cem’inde dıraḫtān didikleri gibi

beyt

Pîrāhen-i berg-i dıraḫtān

Çün cāme-yi ‘ıyd-ı nîk-baḫtān¹³

ammā nemāsı olmayan semiyātüñ esmāsında cem’ murād olunduḫda aniñ ṭarîḳı oldur ki ismiñ āḫırına lafz-ı hā ilḫāk ideler meşelā senghā dirler sengān dimezler ḫākhā dirler ḫākān dimezler

olmamağıla ḫāllerine ri‘āyet olunmamışdur anlarda maṭlûb-ı ‘afv buyurmalarıdır...”
Bkz. Nâdîde Ahmed Efendi *a.g.e.* , vr. 7a.

¹² Tadan bilir, tatmayan bilmez.

¹³ Ağaçların yapraktan elbisesi, iyi bahtlıların bayram elbisesi gibi.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

hattâ ağaç kesildikten sonra aña dıraht dimez çüb dirler ve çubuñ nemâsı qalmaz cem'inde çübân dimezler çübhâ dirler ve gâh olur ki bir nükte için kâ'ide-yi mezkûreye muhâlif dağı olunup bu cem'leriñ her biri âharîñ yirinde vâkı' olur temmet âharında hâ-yı 'alâmet olan kâ'ide-yi ülä üzerine elif ve nûn cem' kılınmaq lâzım olduqda ol hâ yerine kâf-ı 'Acemî getirürler meşelâ âzâde cem'inde âzâdegân dirler Şeyh Sa'dî buyurur

mışra'

Qarâr berkef-i âzâdegân negîred mâl¹⁴”¹⁵

Nâdîde Ahmed Efendi, kelimelerin Farsça ve Arapça karşılıklarını verirken, hareke kayıtlarını, okunuşlarını ve çoğu yerde Farsça kelimelerin kök ve eklerini, Arapça kelimelerin vezin ve bâblarını da izah etmiştir:

“Oturma bilmezlerle kaç kendüni kırtar iy oğul

Menşîn benâdânân gürîz hōdrâ rehâ kün ey püser

menşîn fetḥ-i mîm ve şîn-i meksüreniñ ḥazfiyla nişîniñden nehy-i ḥâzır oturma dimekdür 'Arabca lâtaḳ'ud ve lâteclis ma'nâlarına nûn bunda zârûret-i vezn için sâkin okunur zârûretsiz yerde kesri ve fetḥi ca'iz benâdânân bâ ḥarf-i muşâḥabet nâdân cem'-i nâdân pes benâdânân nâdânlar ile ya'nî bilmezler demek 'Arab[ca] bi'l-ceheli ma'nâsına lâkin 'Arab bu ma'nâyı lâtecâlis bi'l-ceheli ile edâ ider ve bu lafzda taḥkîḳ budur ki dâñ lafz-ı dâñendeden muraḥḥam ism-i fâ'ıldür ma'nâsı bilici 'Arabca 'âlim gibi meşelâ nükte bilici ve ḥurde bilici diyecek yirde 'Acem nüktedân ve ḥurdedân dir 'Arabca 'âlimü'n-nükte ve 'âlimü'd-daḳîḳa dir ve bu lafzıñ cem'î irâde olunduqda âhırına kâ'ide-yi sâbıḳa üzre elif nûn getirürler meşelâ nüktedânân ve ḥurdedânân dirler ve lafz-ı nâ edât-ı nefydür kelimeniñ evveline dâḥîl olup medḥülünüñ medlûlinde olan vaşfi nefy ider meşelâ er degül diyecek yerde nâmerd ve kes degül diyecek yerde nâkes dirler nâdân dağı bu kıyâs üzere bilici degül demek olur pes nâdânân cehele ma'nâsına olur benâdânânda olan be bâdan muḥaffefdür bânâdânân demek dağı câ'izdür tenbîh ma'lûm ola ki muḳâbili dâñâdur niteki Seyyidü'l-Muḥaḳḳıḳîñ ḳuddise sırruhu

¹⁴ Mal azadelerin avucunda karar tutmaz.

¹⁵ Nâdîde Ahmed Efendi a.g.e. , vr. 14b-15a.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

*hāşīye-yi mütāla‘ada taşrīh itmişdür ve Şeyh Sa‘dī-yi Şīrāzī
Hāzretleriniñ bu kıt‘alarında dağı zāhirdür*

kıt‘a

Vücūd-ı merdüm-i dānā mişāl-i zer-i tılāst

Ki her kücā ki reved kadr u kıymeteş dānend

Büzürg-zāde-yi nādān beşehr-i dāmāne

Ki derdiyār-ı ‘Arabeş behiç nestānend¹⁶

*ve şāhib-i Dağāyīku’l-Hakāyīk bu kavli tahtīye idüp
dānānīñ muķābelesinde dūn u evbāş zıkr olunur dimiş ve bu beytleri
istişhād için inşād itmiş*

beyt

Heme dānend ger dānā diger dūn

Meğer sīne berīn gāvest gerdūn¹⁷

beyt-i diger

Tu hem dānī ki ezdānā vü evbāş

Nedāned naķş-ı kesrā bih zinaķķāş¹⁸

*lākin bir hoşça mülāhaza olunsa fāzıl-ı müşārūn ileyh
hāzretleri bu maķāmda vücūh ile haķā itdügi zāhir olur vech-i evvel
budur ki Şerīf-i Cürċānī ĳuddise sırrıhu hāzretleri ehl-i lisāndan
seyyidü’l-muħaķķaķīn iken kavliyile hüsn-i muķābele üzerine istidlāl
maķāmında bīvech izhār-ı muħālefet ve kavlini redd itmişdür vech-i
şānī lafz-ı nādānda olan nā ĳarf-i nefy olduğı müselleme iken nādān*

¹⁶ Bilgin insanın vücudu sarı altın gibidir. Her nereye giderse kadr u kıymeti bilinir. Nādānın evladı ise ayak takımından olur ki Arap diyarında onu hiç durdurmazlar.

¹⁷ Herkes bilir ki bilginler farklıdır. Ancak kimse dünyanın öküz boynuzu arasında döndüğünü bilmez.

¹⁸ Bilgin ve rezilden sen de anlarsın. Zira bir kişinin nakşını kimse nakkaştan daha iyi bilmez.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

dānānīñ muḳābili olduğı inkār-ı mükābere olup ‘ālimiñ muḳābili lā‘ālim olduğı inkār gibi vech-i şālīş isti‘māl-i belīgāna muḳālefet itmişdür niteki kelām-ı Sa‘dīde zıkr olundı vech-i rābi‘ naḳl-i Ḥilmī-yi Şīrvānī üzre dūn oldur ki kendi nev‘ine nisbet cevheri gūnī ola insānda ve her nesnede isti‘māl olunur böyle olıcaḳ dānāyī muḳābelesi ma‘nā-yı mecāzī i‘tibāryıla olup beyt-i mezkūrede olduğı gibi ve fāzıl-ı müşārūn ileyh bu daḳıka tefezzūn itmeyüp beyti kendüye delīl zann itmişdür vech-i ḥāmis lafz-ı dūn ma‘nāsında dağı ḥaḫā idüp cāhil ma‘nāsına zann itmişdür ‘ālim ma‘nāsına olan dānāya muḳābil tutmuşdur vech-i sādīs oldur ki evbāş lisān-ı ‘Arabīde envā‘-ı muhtelifeden cem‘ olan ḳavme dirler pes dānāya muḳābele ḳadadur ne‘am gāh olur ki muḳābilde zıkr olunur lākin ma‘nā-yı ḫaḳīḳī i‘tibāryıla degil niteki inşād itdügi beytinde vāḳi‘ olmuşdur vech-i sābi‘ lafz-ı evbāşı müfred olan dānāya muḳābil devşirmesinden fehm olunur ki anı müfred zann itmişdür vech-i şāmin zāhir budur ki lafz-ı evbāşı Fārsī zan itmişdür ki elfāz-ı Fārsī ile muḳābele ḳaydına düşmişdür ne‘am evbāş Fārsīde dağı isti‘māl olunur lākin Fārsī ile Fārsīde müsta‘meliñ farkı çoḳdur vech-i tāsi‘ taḳrīrden fehm olunur ki evbāşı cāhil zann eylemiş ve el-‘ālim ma‘nāsına olan dānāya muḳābil tutmazdı...¹⁹

Bilindiđi gibi manzum sözlüklerin sözlük kısımları *parça, bölük* anlamında “kıt’a” başlığını taşıyan, beyit sayıları birbirinden farklı manzum parçalardan oluşmuştur ve bu parçalar nazm, mesnevî, müstezād ve terkīb-i bend gibi nazım şekilleri ile yazılmıştır.(Öz 1999: 10). 26 kıt’adan oluşan Tuhfe-yi Şāhidī’nin, üzerinde çalıştığımız şerhinde ise her kıt’a başlangıcında, o kıt’anın vezniyle ilgili izahlar yapılmaktadır:

“ḳıḫ’a ḳıḫ’a bunı ḫoşça ḫıfz itmek gerekdür ki bu ḳıḫ’a baḫr-ı remelden nazm olunmuşdur ki üdebā-yı Rūm u Fārs i‘tibārları üzre aşlı sekiz kerre fā‘ilātünden mürekkeb lākin bunda eczā-yı şadriyye ve ibtidā’iyyesinde şekl-i cārī olup fu‘alāt vezni üzere ḳalmışdur ve eczā-yı ‘arūziyyesinde bir ‘alefzār ve dağı rānīn didügi yerde tesbī‘ cārī olup fā‘iliyyān veznine teraḳḳī itmişdür e‘ārīz-ı bāḳīsi sālīme ve eczā-yı ḫarbiyyesinde ḫiç zihāf yoḳdur ve ‘arūzları māḳablinde ve ḫarbları māḳablinde olan eczā-yı ḫaşviyye dağı meşkūr yine fu‘alāt vezni üzere ve şadr u ibtidā māba‘dinde olan eczā-yı ḫaşviyyesi sālīmdür pes

¹⁹ Nâdide Ahmed Efendi, *a.g.e.*, vr. 55a-56a.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

ma'lûm oldu ki bu kıt'a fu'alât fâ'ilâtün fu'alât fâ'ilâtün vezni üzere nazm olunmuşdur ve fenn-i 'arûziye âşinâ olanlar bunda ihtimâl-i âhâr tecvîz itmez lâkin 'unfuvân-ı şebâ[b] bitmezden bu âna degin bu itdüğümüz tahkîk üzere nüsha gördüğümüz yokdur cümlesi mütefâ'ilün fe'ülün mütefâ'ilün fe'ülün diyerek haţâ üzre ittifâk itmiş pes muktezâsınca kerîme-yi hüsn-i zan budur ki reşha-yı kalem nâsîh-ı evvel olup sâ'ir-i nüssâh dağı aña tâbi' olmuş olalar ve bunda i'rab budur ki 'anâdil-i hezâr-nevâ-yı riyâz-ı belâgat ve tûtiyân-ı şîrîn-edâ-yı hadâyık-ı melâhatden ol edîb-i edîb ki bu kıt'anın ta'yini bahrinde gūyâ ve tebyîn-i zihâfında şekker-ğây olup bu iki beyt-i ħalâvet-bahşî inşâd itmişdür

beyt

Şekeri ħacîl kılpudur lebûnüñ nebât-ı kandı

İreli şaçıñ nesîmi қо 'abîr ü misk utandı

Mütefâ'ilün fe'ülün mütefâ'ilün fe'ülün

Buña kâmil-i muqatţaf didiler i cân efendi

El-ħağ gülzâr-ı üns 'arûziyyâtı terk idüp şurezâr-ı vahşete gitmiş ve nağme-perdâz-ı ħarâbet olarak katı bîma'nâ yabana ötmüş zîrâ baħr-i remele kâmil dimiş ve baħr-i kâmilde kaţf cereyân ider ħusbânına düşmiş ve maqtûf yirine muqatţaf dimiş bu ise elfâz-ı 'arûziyyâtdan degül ne'am bu vech zarûret-i vezne ħaml olmağ mümkün lâkin vech-i evvel vech-i şânî ħaţâdan ħayrı maħmil kabûl itmez zîrâ kaţf için baħr-i vâfirde cârî olur ki müfâ'aletünden terkîb ider niteki ehline zâhirdür fa'ħfaz feinnehu minnefâsi'l-'avâf²⁰

Manzum sözlüklerin hâtimelerinde genellikle ebced hesabına dair bilgiler nazmedilip, ebced harflerinin sayısal karşılıkları gösterilirken, bu bölümde eserin telif tarihi de ebced hesabı ile söylenir (Öz 1999: 10). Biz bu noktada şârihin, orijinal eserdeki tarih beyitlerini şerh etmeden verdiğini ve eserini:

“Diñlegil ebced ħisâbıñ ey püser

Kim elifden yâya dek bir bir şayar

²⁰ Nâdîde Ahmed Efendi, *a.g.e.*, vr. 84b-85b.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

*Şay yâdan kâfdan on on añla pek
Kâfdan yüz yüz şayarlar ğayna dek*

*Çün hisâb-ı ebcedi bildiñ temâm
Tuhfemiñ târihini bil iy hümâm*

*Bu hisâb üzr'it bu mışra'dan şumâr
Kaldı senden Şâhidî nev-yâdigâr*

*Pes toköz yüz yigirmi birde nazm olunduğı zâhirdür
Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilât
Bu kitâbı öğren iç âb-ı hayât*

*Şâhidîye her kim eylerse du'â
İde maşşerde şefâ'at Muştafâ'²¹*

şeklinde hâtimesiz tamamladığını görüyoruz.

Sonuç olarak tertip edildikleri diller için isim, sıfat, edat, ek ve çekim türünden her çeşit kelimeyi bünyelerinde bulunduran manzum sözlükler, özel lügatler olarak ilgi çeken eserlerdir. Manzum sözlük metinlerinin ilmî usüllerle neşredilmesi ve bunlardan hareketle ortak bir manzum sözlükler sözlüğünün hazırlanması, edebiyatımız ve dilimiz açısından önemli bilgilerin ortaya çıkmasına yardımcı olabileceği gibi Türk dili ve edebiyatı üzerinde yapılacak çalışmalara da önemli malzemeler sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

GÜMÜŞ, Zehra (2006), *Pirî Paşa-Zâde Cemâlî Mehmed b. Abdülbâkî, Tuḥfe-i Mîr [Tuḥfe-i Şâhidî Şerhi] (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri.

²¹ Nâdide Ahmed Efendi, *a.g.e.*, vr. 148a.

- GÜMÜŞ, Zehra (2007) “Klâsik Türk Edebiyatında Manzum Sözlük Şerhleri”, *Turkish Studies 1. Cilt, 6. Sayı, Eylül-Ekim-Kasım 2007, (Tunca Kortantamer Özel Sayısı II)*, s. 423-431. <http://www.turkishstudies.net/dergi/cilt1/sayi6/sayi6pdf/27.pdf>
- İMAMOĞLU, Ahmet Hilmi (2006) *Muğlalı Şâhidî İbrahim Dede Tuhfe-i Şâhidî Farsça-Türkçe Manzum Sözlük*, Muğla Üniversitesi Yayınları, Muğla.
- KILIÇ, Atabey (2005) “Manzum Sözlüklerimizden Sübha-i Sıbyân Şerhi “Hediyetü’l-İhvân”, *Celal Bayar Üniversitesi “II. Uluslararası Türk Tarihi ve Edebiyatı Kongresi”, 11-12-13 Kasım 2005, Manisa.*
- KILIÇ, Atabey (2006), “Manzum Sözlüklerimizden Sübha-i Sıbyân Şerhi Hediyetü’l-İhvân”, *Turkish Studies (Tunca Kortantamer Özel Sayısı II) Temmuz-Ağustos-Eylül 2006, C I, S I, s. 19-28.* <http://www.turkishstudies.net/dergi/cilt1/sayi1/makale/kilic.pdf>.
- KILIÇ, Atabey (2007a), “Manzum Sözlüklerimizden Manzûme-i Keskin” , *Klâsik Türk Edebiyatı Üzerine Makaleler* , Turkish Studies Publication, Ankara 2007. s.229-233.
- KILIÇ, Atabey (2007b) “Mevlânâ Müzesi Kitaplığı 4026’da Kayıtlı Manzum Sözlük Mecmuası Hakkında”, *Klâsik Türk Edebiyatı Üzerine Makaleler*, Turkish Studies Publication, Ankara, s. 234-240.
- KILIÇ, Atabey (2007c) “Türk Klâsik Şiirinde Manzum Sözlükler Ve Bazılarındaki Bedene Ait Unsurlar”, *Klâsik Türk Edebiyatı Üzerine Makaleler*, Turkish Studies Publication, Ankara, s. 252-269.
- KILIÇ, Atabey (2007d) *Bosnavî Mehmed Necib Süb~a-i Sıbyân Şer~i Hediyetü’l-İ~vân (İnceleme-Metin)*, Laçın Yayınları, Kayseri 2007.
- KILIÇ, Atabey (2007e) “Türkçe-Arapça Manzum Sözlüklerden Süb~a-i Sıbyân -2- (Metin)”, *Klâsik Türk Edebiyatı Üzerine Makaleler*, Turkish Studies Publication, Ankara 2007. s.282-317.
- KILIÇ, Atabey (2007f) “Manzum Sözlüklerimizden Süb~a-i Sıbyân Şerhi “Hediyetü’l-İΔvân”, *Klâsik Türk Edebiyatı Üzerine*

-
- Makaleler*, Turkish Studies Publication, Ankara 2007. s.410-415.
- KILIÇ, Atabey (2007g) “Türkçe-Farsça Manzum Sözlüklerden Tuşfe-i Şâhidî (Metin)”, *Turkish Studies 1. Cilt, 6. Sayı, Eylül-Ekim-Kasım 2007*, s. 516-548.
<http://www.turkishstudies.net/dergi/cilt1/sayi6/sayi6pdf/33.pdf>
- KILIÇ, Atabey (2008) “Aruz İmlâsı Üzerine Notlar, *Turkish Studies Volume 3/6 Fall 2008*, s.471-487.
<http://www.turkishstudies.net/sayilar/sayi12/24kilicatabe.pdf>
- KORTANTAMER, Tunca (1993) “Teori Zemininde Metin Şerhi Meselesi”, *Eski Türk Edebiyatı-Makaleler*, Ankara, s.55-64.
- Nâdide Ahmed Efendi, *Şerh-i Tuhfe-yi Şâhidî*, Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi, nu: 3147.
- Nâdide Ahmed Efendi, *Şerh-i Tuhfe-yi Şâhidî*, Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi, nu: 3148.
- ÖZ, Yusuf (1999) *Tuhfe-i Şâhidî Şerhleri*, Selçuk Üniversitesi Yayını, Konya.
- TOKATLI, Ümit (2008) “Arap Harfli Türk Metinlerinde Hemzeye Dair Notlar, *Turkish Studies Volume 3/6 Fall 2008*, s.601-611.
<http://www.turkishstudies.net/sayilar/sayi12/34tokatl%C4%B1%C3%BCmit.pdf>